

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Рўйхатга олинди:
№ БД – 5111400 – 3.09
2017 йил “18” 08

Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги

2017 йил “24” 08

ТИЛШУНОСЛИК
ФАН ДАСТУРИ

Билим соҳаси: 100 000 – Гуманитар соҳа
Таълим соҳаси: 110 000 – Педагогика
120 000 – Гуманитар фанлар

Таълим
йўналишлари: 5111400 – Хорижий тил ва адабиёти
(тиллар бўйича)
5120100 – Филология ва тилларни ўқитиш
(роман-герман филологияси)
5120200 – Таржима назарияси ва амалиёти
(роман-герман тиллари)

Тошкент – 2017

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2017 йил “24” августдаги “603”-сонли буйруғининг 2-илоvasи билан фан дастури рўйхати тасдиқланган.

Фан дастури Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими йўналишлари бўйича Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи Кенгашининг 2017 йил “18” августдаги 4-сонли баённомаси билан маъқулланган.

Фан дастури Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида ишлаб чиқилди.

Тузувчилар:

- Р.У.Маджидова – ЎзДЖТУ, “Умумий тилшунослик” кафедраси
мудири, ф.ф.н., доцент.
- Ш.М.Султонова – ЎзДЖТУ, “Умумий тилшунослик” кафедраси катта
ўқитувчиси.
- А.А.Носиров – Халқ таълими вазирлиги Умумтаълим муассасаларида
ўқув-методик жараёнларни ривожлантириш бош
бошқармаси бошлиғи, ф.ф.д.

Такризчилар:

- И.Зокиров – Республика Таълим маркази директори
(*кадрлар истеъмолчиси*).
- С.Х.Муҳамедова – ТДПУ, “Умумий тилшунослик” кафедраси мудири,
ф.ф.д., профессор.
- А.Э. Маматов – ЎзДЖТУ, “Умумий тилшунослик” кафедраси
профессори, ф.ф.д.

Фан дастури Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Кенгашида кўриб чиқилган ва тавсия қилинган (2017 йил “28” июндаги 5-сонли баённома).

I. Ўқув фанининг долзарблиги ва олий касбий таълимдаги ўрни

Хорижий тиллар бўйича етук мутахассисларни тайёрлашда талабаларни тилнинг назарий масалалари билан таништириш муҳим аҳамият касб этади, зеро филолог-мутахассис ва тил таълими ўқитувчиси тилшунослик фанининг назарий асослари билан таниш бўлиши, тил илмининг қонун-қоидаларини умумлаштира олиши керак бўлади. Шундан келиб чиқиб, “Тилшунослик” фани бўйича тузилган ушбу дастур “Таълим тўғрисида” ги Қонун ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1875-сонли қарорида белгиланган вазифаларни ҳисобга олган ҳолда тузилган бўлиб, ўқув режада мавжуд “Тилшуносликка кириш” ва “Умумий тилшунослик” курсларини ўз ичига олади.

II. Ўқув фанининг мақсади ва вазифаси

Тилшунослик фанининг асосий мақсади тилшунослик фани, унинг бўлимлари, ўрганиш объекти, бошқа фанлар билан алоқаси ҳақида маълумот бериш, талабаларни тилшунослик фанининг асосий тушунчалари, категориялари ҳақидаги билимлар билан қуроллантириш, талабаларда олинган билимларни амалда қўллай олиш малакасини шакллантириш каби вазифаларни ҳал этишни тақозо қилади.

Ушбу фаннинг вазифалари тил ва жамият, тил тизими ва тузилиши, унинг сатҳлари, бирликлари ва уларнинг намоён бўлиш қонуниятлари, тилшунослик фанининг бошқа фанлар билан алоқаси, дунё тилларининг классификацияси ҳақида назарий билимлар беришдан иборатдир.

Фан бўйича талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларига қуйидаги талаблар қўйилади. **Талаба:**

- тилнинг пайдо бўлиши ҳақидаги фаразлар;
- тил сатҳлари ва тилшунослик бўлимлари;
- дунё тиллари ва уларнинг таснифи;
- тилшунослик тарихи ва тилшунос олимлар;
- тилшунослик методлари;
- тилшуносликнинг замонавий йўналишлари тўғрисида етарли даражада **билимга эга бўлиши;**
- тилшунослик ва тилшунослик тарихи тўғрисида кенг билимни эгаллай олиш;

- Ўзбекистон ва хорижий давлатларда нашр қилинган илмий адабиётлар билан ишлаш;
- ўрганилаётган чет тилидан она тилиси хусусиятларини ажрата олиш;
- тилшунос олимлар таълимотларини таҳлил қила олиш;
- турли тилларни оила ва гуруҳларга таснифлай олиш;
- замонавий тилшунослик масалаларини тушуна олиш **малакасига эга бўлиши**;
- чет тили ўрганиш амалиётида назарий билимларни қўллаш;
- тилшунослик бўйича илмий изланишларга касбий нуқтаи назардан қараш;
- дунё тилшунослигида рўй бераётган жараёнларни ўзаро боғлиқлик нуқтаи-назаридан таҳлил қилиш;
- тиллардаги умумий ва хусусий белгилар ҳақидаги тушунчаларни амалиётда қўллаш **кўникмасига эга бўлиши** зарур.

III. Асосий назарий қисм (маъруза машғулоти)

“Тилшунослик” фанининг мазмуни, предмети ва методи

Тилшунослик фан сифатида. Назарий тилшунослик. Амалий тилшунослик. Тилшуносликнинг бошқа фанлар билан алоқаси.

Тилшуносликнинг замонавий йўналишлари

Генератив тилшунослик. Когнитив тилшунослик. Лингвистик фалсафа. Прагмалингвистика. Матн лингвистикаси. Психоллингвистика. Этнолингвистика. Типологик лингвистика. Лингвомаданиятшунослик. Компьютер лингвистикаси. Онтолингвистика. Зооллингвистика. Биоллингвистика. Менталингвистика. Лингвопоэтика. Математик лингвистика. Коммуникатив тилшунослик. Нейролингвистика. Паралингвистика.

Тил – асосий алоқа воситаси

Вербал ва новербал мулоқот. Тил табиати. Тил моҳияти. Тилнинг вазифаси. Тил ва нутқ.

Тил ва тафаккур

Тил ва тафаккур муносабати. Тил ва тафаккур лингвистик муаммо сифатида. Тил тафаккур курали ва воситаси. Психоллингвистика.

Тил ва жамият

Тил ва ижтимоий тафаккур. Тил ва маданият. В. фон Гумбольдт ва лингвомаданиятшунослик. Сепир-Уорфнинг лингвистик нисбийлик назарияси. Тилнинг ижтимоий табақаланиши. Социолингвистика. Билингвизм ва диглоссия.

Тилнинг келиб чиқиши

Тилнинг келиб чиқиши ҳақидаги фаразлар. Кишилиқ жамияти ва тил ҳақидаги назариялар.

Фонетика

Нутқ товушлари тилнинг табиий материали сифатида. Нутқ товушларининг акустикаси ва артикуляцияси. Нутқ товушларининг таснифи. Вокализм ва консонантизм. Унли товушларнинг таснифи. Нутқнинг фонетик бўлиниши: жумла (фраза), такт, буғин, товуш. Энклитика ва энклиза ҳодисаси. Проклитика ва проклиза ҳодисаси. Бўғин ва унинг турлари. Интонациянинг вазифаси. Урғу ва унинг турлари. Нутқ товушларининг ўзгариши. Редукция. Нутқ товушларининг позицион ва комбинатор ўзгаришлари. Фонема тушунчаси ва унинг товушдан фарқи.

Лексикология

Сўз лексикологиянинг ўрганиш объекти сифатида. Сўз ва лексема. Лексик маъно ва унинг турлари. Лексик маънонинг кенгайиши ва торайиши. Сўзларнинг маъно муносабатига кўра турлари. Кўп маънолиқ. Метафора. Метонимия. Синекдоха. Омонимия. Синонимлар. Антонимлар. Табу ва эвфемизмлар. Этимология ва “халқ” этимологияси. Сўз яшаш. Терминология. Идиомалар. Фразеология. Тилнинг луғат таркиби. Лексикография.

Грамматика

Грамматика. Морфология. Морфема ва унинг турлари. Тилнинг грамматик усуллари. Аффиксация. Агглютинация ва фузия. Сўзнинг морфологик ва этимологик таркиби. Товуш алмашишлари ва ички флексия. Такрор (редупликация). Сўз кўшилиши. Гапда сўз тартиби. Урғу кўчириш. Ёрдамчи сўзлар. Оҳанг. Супплетивизм. Тилларнинг синтетик ва аналитик қурилиши. Грамматик категориялар. Сўз туркумлари. Синтаксис. Тилнинг синтактик бирликлари. Содда гап таркибида синтагмалар. Гап. Гап турлари. Гап бўлаклари. Сўз бирикмалари ва уларнинг боғланиш усуллари. Гапнинг актуал бўлиниши.

Ёзув

Ёзув ҳақида умумий тушунча. Ёзувнинг ривожланиш босқичлари. Алфавит. Графика. Орфография. Ёзувнинг махсус турлари.

Тилларнинг ўзаро ҳамкорлиги ва ривожланиш қонуниятлари

Лисоний табақаланиш ва қариндош тилларнинг ташкил топиши. Элатлар тили. Миллий тилларнинг ривожланиши. Тилнинг ички ва ташқи қонуниятлари.

Адабий тиллар

Адабий тил - тил мавжудлигининг олий кўриниши. Адабий тилларнинг типологик фарқланиши. Адабий тилнинг миллий-тарихий омиллари.

Тиллар таснифи

Тилларнинг генеалогик таснифи. Тилларнинг типологик (морфологик) таснифи. Лингвистик типология.

Тил – белгилар системаси

Белги ва белгилар системаси тушунчаси. Семиотика. Тилда “система” ва “структура” тушунчалари. Белгилар системасининг турлари.

Тил сатҳлари ва унинг бирликлари

Тил сатҳлари. Фонологик сатҳ. Морфемик сатҳ. Сўз ясалиши. Лексик сатҳ. Морфологик сатҳ. Синтактик сатҳ. Гап.

Лингвистик тадқиқот методлари

Тасвирий метод. Қиёсий-тарихий метод. Чоғиштириш методи. Дистрибутив таҳлил методи. Бевосита иштирокчиларга ажратиш методи. Трансформацион таҳлил методи. Оппозиция методи. Компонент таҳлил методи. Стилистик таҳлил методи. Статистик метод. Автоматик таҳлил методи. Типологик таҳлил методи.

Тилшунослик тарихи

Қадимги Ҳинд тилшунослиги. Қадимги Греция ва Рим тилшунослиги. Платон. Арасту грамматикаси. Стоиклар таълимоти (эрамиздан олдинги III-I асрлар). Фалсафий ва грамматик даврлар. Қадимги Рим тилшунослиги. Ўрта асрларда Европа тилшунослиги (476-1492). Араб тилшунослиги. Европада уйғониш даври тилшунослиги (XV-XVIII асрлар). Умумий рационал

грамматика (Пор-Рояль). Славян мамлакатларида тилшунослик. XIX аср рус тилшунослиги Ф.И. Буслаев, А.А. Потебня. Қиёсий-тарихий тилшунослик. Компаративистика даврлари. В. фон Гумбольдтнинг тарихий-фалсафий концепцияси. Тил антиномиялари. Тил фаолият сифатида. Тил – халқ руҳи. Тилларнинг ривожланиш босқичлари. “Ёш грамматикачилар” мактаби. Лейпциг тўғараги. Москва мактаби. Қозон мактаби. Ф. де Соссюр лингвистик назарияси. Структурализм. Прага лингвистик мактаби. Дания структурализи (глоссематика). Америка структурализми (дескриптив лингвистика). Шўро даври тилшунослиги. Ҳозирги замон тилшунослиги. XX аср тилшунослигининг етакчи йўналишлари. Генератив тилшунослик. Когнитив тилшунослик. Лингвистик фалсафа. Прагмалингвистика. Матн лингвистикаси. Психолингвистика. Этнолингвистика. Типологик лингвистика. Лингвомаданиятшунослик. Компьютер лингвистикаси. Онтолингвистика. Зоолингвистика. Биоллингвистика. Менталингвистика. Лингвопоэтика. Математик лингвистика. Коммуникатив тилшунослик. Нейролингвистика. Паралингвистика.

Тиллар таснифи

Дунё тиллари. Тиллар таснифи. Тилларнинг генеалогик таснифи. Тилшуносликда қиёсий-тарихий метод. Тилларнинг типологик (морфологик) таснифи. Ареал тасниф. Тилларнинг ҳудудий бўлиниши. Билингвизм. Интерференция ҳодисаси. Функционал тасниф. Халқаро тиллар.

IV. Семинар машғулотлари бўйича кўрсатма ва тавсиялар

Семинар машғулотлари учун қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

- Тилшунослик фани ҳақида мулоқот юритиш. Назарий ва амалий тилшунослик муаммоларини ўрганиш
- Тилшуносликни замонавий йўналишлари билан биргаликда лингвистика ва бошқа фанлар синтезида дунёга келган фанларнинг вазифасини ўрганиш
- Вербал ва новербал мулоқот воситаларини фарқлаш. Тил моҳияти ва вазифасини ўрганиш. Тил ва нутқ муносабатини изоҳлаш
- Тил ва тафаккур муносабатини тавсифлаш. Психолингвистика муаммоларини ечимини топиш
- Тилнинг келиб чиқиши тарихи ва гипотезалари ҳақида маълумот тўплаш
- Ёзув тарихи шажарасини тузиш. Ёзувнинг ривожланиш босқичларини жадвал асосида ўрганиш. Дунё тиллари алфавитининг системасини тузиш.

График ва орфографик қонун-қоидалар билан танишиш. Ёзувнинг махсус турларига мисоллар келтириш

- Лисоний табақаланиш муаммоларининг ечимини топиш. Қариндош тилларнинг ташкил топишини аниқлаш методлари билан танишиш.
- Элат ва миллат тиллари шажарасини яратиш. Тилнинг ички ва ташқи қонунларини ажратиб ўрганиш
- Адабий тил меъёрлари тартибини ўрганиш. Адабий тилларни типологик фарқлаш харитасини тузиш
- Тилларнинг генеалогик таснифининг илк ғоялари билан танишиш. Дунё тилларнинг генеалогик шажарасини таҳлил қилиш. Морфологик тасниф асосида машқлар бажариш. Тилларни ҳудудий ва функционал типология асосида жадвалга жойлаштириш
- Тилдаги белгиларини бир бирига қиёслаш. Семиотика фани вазифасини ўрганиш. Белгилар системаси турларини мисоллар орқали изоҳлаш
- Тил сатҳлари ўртасидаги муносабатни таҳлил қилиш. Бир сатҳга ва турли сатҳга мансуб бўлган бирликларга мисоллар келтириш. Тил сатҳларидаги “зидланиш” ва “изоморфизмлар”га оид машқлар бажариш. Фонологик, морфемик, лексик, морфологик, синтактик сатҳ ва бирликларни таҳлил қилиш. Сўз ясалиши бўйича матндан мисоллар топиш. Гап турларини таҳлил қилиб, машқлар бажариш
- Тилшунослик тарихи босқичлари жадвалини яратиш. Тилшунослик тарихи намояндалари ва таълимотлари билан танишиш. Тилшунослик тарихидаги йўналиш ва мактаблар фаолиятини таҳлил қилиш. Тилшунос олимлар лингвистик таълимотларига изоҳ бера олиш

V. Мустақил таълим ва мустақил ишлар

Талабага мустақил ишни тайёрлашда қуйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия этилади:

- дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг боблари ва мавзуларини ўрганиш. Бундай иш натижалари семинар, коллоквиумларда ҳамда рефератлар ва индивидуал берилган топшириқлар орқали текширилади;
- тарқатма материаллар бўйича маъруза қисмларини ўзлаштириш. Бунда ўқитувчи асосий материалнинг баён қилинишига алоҳида аҳамият бериши лозим бўлади. Бундай иш натижалари рейтинг назоратининг мувофиқ босқичларида текширилади;
- ўқитиш ва назорат қилишнинг автоматлаштирилган тизимлари билан ишлаш. Бу усул маъруза машғулотлари ҳамда семинар машғулотларга тайёргарлик кўриш жараёнида қўлланиши мумкин;

- фаннинг боблари ва мавзулари устида ишлаш. Бу махсус ва илмий адабиёт (монография, мақолалар), рефератлар, курс ишлари, битирув малакавий ишларини бажариш чоғида амалга оширилади. Унинг натижалари ҳам рейтинг назоратида акс этади;
- тилшунослик фанининг қоидаларини мустаҳкамлаш бўйича манбаларни ўрганиш, уларни таҳлил қилиш. Бу иш барча семестр давомида бажарилади ва рейтинг тизимида баҳоланади;
- фанлар бўйича адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш, қўшимча адабиётлар устида ишлаш ҳамда уларни ўрганиш. Бу иш ҳам барча семестр давомида амалга оширилади ва рейтинг тизимида баҳоланади;
- талабаларнинг илмий-тадқиқот ишларини бажариш билан боғлиқ ҳолда фаннинг муайян боблари ва мавзуларини чуқур ўрганиш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи, назорат қилувчи тизимлар билан ишлаш. Бу маъруза машғулотлари доирасида ҳам, семинар машғулотларига тайёргарлик доирасида ҳам олиб борилади;
- масофавий таълим ёрдамида талаба маъруза ва семинар машғулотлари учун қўшимча маълумотлар билан таъминланади, шунингдек, талаба томонидан бажарилган индивидуал топшириқларни баҳолаш амалга оширилиши мумкин.

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари:

1. Тил алоқалари: билингвизм ва диглоссия
2. Тил алоқалари: интерференция
3. Инглиз тили ва Ҳинд-Европа оиласи
4. Лингвистик тадқиқот методлари
5. Тилшуносликда замонавий йўналишлар
6. Грамматикадаги тарихий ўзгаришлар (инглиз, немис, испан, француз, рус тиллари)
7. Фикр ифодалашнинг вербал ва новербал воситалари
8. Коммуникатив тилшунослик. Матн ва унинг турлари
9. Ёзув тараққиёти босқичлари
10. Дунёдаги алфавит турлари
11. Лингвистик типология бўйича назариялар
12. Сўз – лингвистик белги сифатида
13. Тил концептосферасини ўрганиш
14. Дунё тилларида синтаксиснинг ўзига хос хусусиятлари
15. Аралаш тиллар: пижин ва креол тиллар
16. Тил - энг муҳим алоқа воситаси
17. Социолингвистика масалалари
18. Тилларнинг ҳудудий бўлиниши. Ареал тасниф

19. Қиёсий-тарихий метод ва тилларнинг генеалогик таснифи
20. Турли тизимли тилларда сўз ясаши

VI. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбалари

Асосий адабиётлар

1. Andrew Radford, Martin Atkinson, David Britain, Harald Clahsen, Andrew Spencer. Linguistics. An introduction. – New York, Cambridge University Press, 2009. – 430 p.
2. Ирискулов М.Т. Тилшуносликка кириш. – Т., 2009.
3. Yo'ldoshev I., Muhamedova S., Sharipova O', Madjidova R. Tilshunoslik asoslari. – Т., 2013.
4. Нурмонов А., Искандарова Ш. Умумий тилшунослик. – Т., 2007.
5. Расулов Р. Умумий тилшунослик. – Т., 2010.
6. Шарафутдинова Н.С. Теория и история лингвистической науки. – М., 2007.

Қўшимча адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 47 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 485 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи. // Халқ сўзи газетаси. 2017 йил 16 январь, №11.
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014. – 46 б.
7. Нурмонов А., Йўлдошев Б. Тилшунослик ва табиий фанлар. – Т., 2001.

8. Сусов И.П. Введение в теоретическое языкознание. – Тверь, 1999.
9. Реформатский. А.А. Введение в языкознание. – М., 2006.
10. Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Морфология. – Т., 2001.
11. Попова З.Д., Стернин И.А. Общее языкознание. – М., 2007.

Интернет сайтлари

1. www.tdpii.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.Ziyonet.uz
4. www.edu.uz
5. tdpu-INTRANET.Ped
6. www.nutq.intal.ur
7. www.susov.ru
8. www.google.uz

